

ELEMENTS RELIGIOSOS EN EL CONFLICTE A UCRAÏNA

Wilhelm Dancă

Benvolguts amics, us agraeixo sincerament la invitació! La guerra a Ucraïna es fa en un context religiós que té certes característiques.

Homo sovieticus e homo religiosus

La primera d'aquestes característiques consisteix en el fet que Ucraïna i Rússia són repúbliques exsoviètiques en les quals hi van quedar molt pocs sacerdots ortodoxos, i també molt pocs sacerdots catòlics i pastors protestants. Des de l'establiment del règim comunista bolxevic fins al 1939 hi va haver una lluita ininterrompuda per erradicar la religió de la vida pública. Els errors del comunisme bolxevic són diversos i molt nombrosos, però es poden resumir en un: buscar la construcció d'un món o una societat sense Déu. La política del Partit Comunista, que era una amb la política de l'Estat Soviètic, volia erradicar el sentit del sagrat i arrencar les arrels cristianes de les ànimes del poble, per crear "l'home soviètic", l'home sense Déu, l'anomenat home nou. En bona part, s'ha de reconèixer, ho aconseguiren.

Durant la "perestroika", desenes de milers de persones van ser batejades, encara que la majoria de les vegades el bateig no era tant un acte de fe, com una afirmació de pertinença a la pròpia comunitat nacional. Es van començar a reformar nombroses esglésies abandonades o transformades en magatzems i comerços, o directament enrunades; aleshores es van reconstituir o construir des de zero, centenars de monestirs; es van començar a publicar les obres d'alguns grans pensadors cristians de principis del segle XX; es van obrir instituts de teologia interreligiosa, en col·laboració, sobretot, amb protestants i jueus. En els anys següents, a causa de la fascinació exercida pel catolicisme, per algunes sectes protestants i per diversos subproductes culturals occidentals, van aparèixer, en la societat russa, reaccions identitàries. L'Església es va dividir en dos camps: els conservadors i els reformadors. Els conservadors volien mantenir les pràctiques litúrgiques en l'eslau antic considerat com la llengua del culte, no acceptaven la renovació dels estudis teològics, la teologia esdevenia una simple lectura i la citació de textos dels Pares de l'Església, i adoptava una ortodòxia tancada, sense relacions amb forans. Els reformadors, en canvi, proposaven la russificació de l'antic eslau, la participació activa i

conscient dels laics en les celebracions litúrgiques, la revaloració d'alguns filòsofs russos de la religió de principis de segle, com Nicholas Berdjajev o Paolo Evdokimov , i el diàleg amb les altres confessions.

Les tensions entre els dos camps es van intensificar després de la dissolució de l'URSS, quan l'Església russa es va tornar cada cop més conservadora. Els partits polítics i les comunitats culturals nacionalistes d'extrema dreta, antisemites i neo-comunistes que han imposat a l'Església russa una visió autista de la història russa. Així, l'ortodòxia russa veu perills a tot arreu que amenacen la integritat nacional. Segons ells, aquests perills provenen dels grups judeo-maçònics, de les Esglésies i congregacions catòliques, però també dels moviments i comunitats musulmanes. Cada reformador rus és en realitat, segons diuen, un espia al servei d'Occident. Més recentment, la fusió entre els objectius dels partits d'extrema dreta o esquerra, i els interessos de l'Església Ortodoxa Russa ha provocat un intent de substituir el marxisme per *l'ortodoxisme*. Les justificacions metafísiques o bíbliques de la guerra d'Ucraïna plantejades en els discursos públics del patriarca Ciril I o en els de Putin, són una prova de que l'ortodòxia s'ha convertit en *ortodoxisme* nacionalista, és a dir, ha caigut en ideologia. Recentment, un dels extremistes polítics, Vladimiro Jirinowski, un neocomunista, va morir i va tenir un funeral amb honors religiosos i militars. Putin li va retre un últim homenatge, tot i que era en plena guerra amb Ucraïna. El patriarca i els bisbes ortodoxos, uns 130, han fet passos importants en la direcció d'una transformació de l'ortodòxia russa en una autèntica ideologia, potenciats, en això, per l'ex-KGB, que no s'ha dissolt i que, al contrari, ha canviat de nom pel de FSB i s'ha fet més fort. La bretxa entre l'Església russa i el poble rus és cada cop més gran i per això la indiferència religiosa ha assolit els nivells màxims. Actualment, al voltant del 60% dels russos es bategen, però la pràctica religiosa no supera el 2%. Rússia està molt més secularitzada que Alemanya o Itàlia. Molts joves i intel·lectuals s'allunyen de l'Església, o són allunyats de l'Església pels bisbes i sacerdots conservadors que donen suport a *l'ortodoxisme* rus rígid i a la guerra contra Ucraïna. Alguns teòlegs russos s'adonen que la relliscada de l'Església ortodoxa russa és suïcida, però no poden reaccionar, ni individualment ni en grup, perquè corren el risc de ser eliminats físicament de la societat, i fins i tot de l'Església. Properament, semblarà que *l'homo sovieticus* vol ser *invictus* o molt difícil de guanyar. Per això, la nova evangelització a Rússia hauria de començar amb els reptes de *l'homo sovieticus*.

La situació a Ucraïna és lleugerament diferent. Segons una enquesta del 2019, d'una població de 44 milions, el 62,3% són ortodoxos, el 9,5% greco-catòlics, l'1,5% protestants, l'1,2% catòlics romans, el 8,9% cristians sense confessió, el 15,2% sense religió i el 0,6% d'altres religions, com ara musulmans, jueus i budistes. Els cristians ortodoxos són la majoria, però estan dividits en tres Esglésies. Dels 62,3% d'ortodoxos, un percentatge molt elevat (27%) no declara pertànyer a cap de les tres Esglésies ortodoxes ucraïneses, mentre que el 0,7% està indecís. Entre els ortodoxos que declaren una afiliació religiosa, el 18,6% es reconeixen en l'Església Ortodoxa Ucraïnesa Autocèfala (Patriarcat Ecumènic de Constantinoble), el 2,3% en l'Església Ortodoxa Ucraïnesa (Patriarcat de Kíev), i el 13,6% en l'Església Ortodoxa Ucraïnesa (Patriarcat de Moscou). La pràctica religiosa és una mica més alta. El percentatge de participació en la vida eucarística de l'Església no supera el 5%. A Ucraïna, el cristianisme ortodox és similar al de Rússia, és a dir, és una qüestió d'identitat nacional, no de fe o de pràctica religiosa real. Tanmateix, els baixos percentatges de participació activa en la vida de l'Església Ortodoxa Russa o Ucraïnesa, tanmateix es poden llegir de manera positiva, en el sentit que sota les cendres el foc segueix viu.

Les relacions entre Església i Estat

La segona característica de la configuració religiosa a Ucraïna i Rússia és la de la relació entre l'Església i l'Estat.

A les antigues repúbliques soviètiques de l'URSS, l'estat va prohibir l'activitat de l'Església a l'espai públic. Tota la vida de l'Església es limitava a l'espai litúrgic. L'Església estava — i està — controlada institucionalment i es subordina als interessos del règim. En el model soviètic de relacions església-estat, es pot fer una distinció entre la situació *de iure* i la situació *de facto*. Des d'aquesta perspectiva, l'Església està, *de iure*, separada de l'Estat, perquè es garanteix la llibertat de consciència, la llibertat religiosa i la llibertat de propaganda antireligiosa. *De facto*, però, el règim bolxevic va perseguir l'Església Ortodoxa i l'Església Catòlica, perquè la primera tenia vincles amb el règim tsarista, mentre que la segona els tenia amb el Vaticà. El bolxevisme va tolerar el culte neo-protestant i les religions islàmica i jueva. A mesura que s'acostava la Segona Guerra Mundial, els bolxevics es van reconciliar parcialment amb l'Església Ortodoxa i van permetre l'elecció de Serghei com a patriarca de l'Església Ortodoxa Russa. En fer-ho, els polítics soviètics van reconèixer *de facto* que l'Església ortodoxa és una part integral del règim. Des de 1943, després de l'elecció del patriarca Serghei, l'Església de Moscou va assumir el rol de "protectora" de l'ortodòxia als Balcans i al Pròxim Orient, en competició, per

tant, amb el Patriarcat Ecumènic de Constantinoble, i el Patriarcat de Moscou es va unir al poder soviètic en la campanya per reduir la influència del Vaticà a les Esglésies catòliques de l'URSS, especialment a Ucraïna. Així, entre 1944 i 1946, el Patriarcat de Moscou va entrar a Ucraïna amb l'ajuda de les tropes soviètiques i va il·legalitzar l'Església Greco-catòlica amb la intenció d'integrar-la a l'Església Ortodoxa Russa per tal de consolidar el poder de l'Estat soviètic.

La política religiosa promoguda pels soviètics es recolzava en dos pilars: la ideologia marxista i l'osmosi entre la religió i un nacionalisme identificat amb l'ètnia. Partint d'aquests dos pilars, la política religiosa soviètica ha tingut tres tipus d'Església a l'URSS i a l'Europa de l'Est: les *esglésies suprimides*, com les esglésies greco-catòliques a Ucraïna i Romania; les *esglésies integrades* al règim, com ho van ser les esglésies ortodoxes a l'URSS, inclosa Ucraïna, Romania i Bulgària; i les *esglésies tolerades* com, per exemple, les Esglésies Catòliques Romanes, tant on eren majoritàries, com a Polònia i Hongria, com on eren minoritàries, com a Romania, Ucraïna i l'URSS.

Trenta anys després de la dissolució de l'URSS, el panorama eclesial de les antigues repúbliques soviètiques és diferent, en el sentit de que ja no hi ha *esglésies suprimides*. Aquestes han estat re-fundades, però han aparegut ruptures dins de les *Esglésies integrades*, com a Ucraïna i a la República de Moldàvia, on cadascun dels països té dues Esglésies ortodoxes. A la República de Moldàvia hi ha una Església dependent del Patriarcat de Moscou i una de dependent del de Bucarest. A Ucraïna hi ha tres Esglésies: l'Església Ortodoxa Ucraïnesa amb el Patriarcat a Kíev, l'Església Ortodoxa Ucraïnesa amb el Patriarcat a Moscou, que recentment va decidir trencar el vincle amb l'Església Ortodoxa Russa, i una Església Ortodoxa Ucraïnesa Autocèfala en comunió amb el Patriarcat Ecumènic de Constantinoble.

El Patriarcat de Moscou en conflicte canònic amb el Patriarcat Ecumènic

La tensa relació entre el Patriarcat de Moscou i el Patriarcat Ecumènic de Constantinoble constitueix la tercera característica del context religiós a Ucraïna.

El 5 de gener de 2019, el patriarca ecumènic Bartomeu va signar el *Tomos*, el document patriarcal que reconeix l'autocefàlia de l'Església Ortodoxa d'Ucraïna. La sol·licitud la va proclamar, el 19 d'abril de 2018, el Parlament de Kíev.

Després de la signatura del *Tomos*, el metropolita Epifani, primat de l'Església Ortodoxa Autocèfala d'Ucraïna, va prendre la paraula i es va dirigir al president Poroshenko dient: "El seu nom, senyor president, romandrà per sempre en la història del poble ucraïnès i de l'Església". El metropolita Epifani va tenir motius suficients per agrair al President perquè va contribuir significativament a l'orientació proeuropea de la política ucraïnesa i, implícitament, a l'autorització canònica de l'Església Ortodoxa Autocèfala d'Ucraïna. Al seu torn, el president va destacar la importància del *Tomos* de l'autocefàlia, dient que el considera equivalent al "carnet d'identitat espiritual" d'Ucraïna. No només això, sinó que el *Tomos* és equiparable a una mena de "referèndum per la independència d'Ucraïna" que, de fet, constitueix "un altre pilar de la seva independència" (3 de desembre de 2018). En complir 27 anys del referèndum per la independència d'Ucraïna, el 2 de desembre de 2018, Poroshenko va destacar que el *Tomos* d'autocefàlia representa una declaració d'Ucraïna a nivell geopolític. Va dir: "Fins ara hem estat amb Moscou, a partir d'ara estarem amb Europa". Uns dies més tard, el 15 de desembre de 2018, Poroshenko va comentar l'elecció d'Epifani dient que l'Església autocèfala hauria d'estar "sense Putin, sense Ciril I", i només "amb Déu i amb Ucraïna". A continuació, va afegir que l'autocefàlia constitueix "una part de l'estratègia estatal pro-Europa i pro-Ucraïna". En la festa del Nadal, el 7 de gener de 2019, el *Tomos* es va exposar a la catedral de Santa Sofia de Kíev. El President va ser present i va dir que "la creació de l'Església Ortodoxa Autocèfala d'Ucraïna és la garantia de la nostra independència. Aquest és el fonament de la nostra llibertat espiritual. Hem trencat també els últims lligams que ens mantenien lligats a Moscou i les seves fantasies respecte a Ucraïna com a territori canònic de l'Església Ortodoxa Russa. Aquest (territori canònic) no és i ja no ho serà (de l'Església Ortodoxa Russa)".

Després de rebre l'autocefàlia de l'Església, el metropolita Epifani va parlar del seu programa de reformes proeuropees. L'autocefàlia de l'Església ortodoxa d'Ucraïna i les orientacions pastorals reformistes del metropolita Epifani van irritar extraordinàriament les autoritats religioses i polítiques de Moscou. Les primeres reaccions oficials van venir del govern de la Federació Russa: el portaveu Dmitry Peskov va dir, el 12 d'octubre de 2018, que el president Vladimir Putin va tenir una reunió amb els membres del Consell de Seguretat de Rússia i van analitzar el problema de l'Església Ortodoxa Russa a Ucraïna. En la declaració final d'aquesta reunió es diu que el govern del Kremlin està disposat a donar suport a la posició de l'Església Ortodoxa Russa i a defensar "el fidel ortodox d'Ucraïna". El 17 de desembre de 2018, el Servei Federal de

Seguretat de Rússia i molts altres membres del Patriarcat de Moscou van crear els anomenats comitès mòbils d'iniciativa, per evitar el pas de les comunitats de fidels de l'Església Ortodoxa d'Ucraïna —*Mitropolia* de Kíev, subordinada a Moscou— a la naixent Església Ortodoxa Autocèfala d'Ucraïna. Aquests grups estan presents a totes les eparquies [«circumscripcions territorials sota l'autoritat d'un bisbe»] de l'Església Ortodoxa d'Ucraïna sota la jurisdicció de Moscou i estan formats per un advocat i diverses persones disposades a intervenir immediatament, fins i tot per la força, si cal. El 20 de desembre de 2018, Vladimir Putin va condemnar l'establiment de l'Església Ortodoxa Autocèfala d'Ucraïna. En una entrevista del 16 de desembre de 2019, Putin va dir que la constitució de l'Església Ortodoxa Autocèfala d'Ucraïna i el seu reconeixement a través del *Tomos* és un intent de "legalitzar les comunitats cismàtiques que existeixen a Ucraïna sota la jurisdicció d'Istanbul, que constitueix una enorme violació dels cànons ortodoxos". El ministre d'Affers Exteriors rus, Serghei Lavrov, va dir el 6 de novembre de 2019 que el reconeixement canònic de l'Església Ortodoxa Autocèfala d'Ucraïna és el resultat de la implicació del govern dels EUA i, especialment, del secretari d'Estat Mike Pompeo.

El Patriarcat de Moscou va reaccionar ràpidament després de l'elecció d'Epifani en el sínode unificador, afirmant que aquesta elecció "no té cap valor" per a l'Església Ortodoxa Russa. El 30 de desembre de 2018, l'Església Ortodoxa Russa va enviar cartes a tots els primats de les Esglésies Ortodoxes autocèfales, però no al Patriarcat Ecumènic, ni a l'Església Ortodoxa d'Ucraïna, demanant no reconèixer el sínode unificador de l'Església Ortodoxa d'Ucraïna pel fet de ser "no canònic", insistint que tots aquells que esdevenen membres de l'Església Ortodoxa d'Ucraïna són cismàtics.

Des del febrer de 2019, diversos bisbes de les Esglésies Ortodoxes autocèfales s'han queixat que l'Església Ortodoxa Russa ha fet pressions, amenaces i campanyes d'intimidació per no reconèixer l'Església Ortodoxa d'Ucraïna. En el mateix període va començar una campanya de difamació del patriarca Bartomeu. Cal tenir present que l'Església Ortodoxa Russa va interrompre unilateralment la comunió eucarística amb Bartomeu el 15 d'octubre de 2018, és a dir, abans de signar el *Tomos*. Quan l'Església de Grècia i el Patriarcat d'Alexandria van reconèixer l'Església Ortodoxa Autocèfala d'Ucraïna, l'Església Ortodoxa Russa també va interrompre unilateralment la comunió amb aquestes dues Esglésies.

La síndrome de Caín i la síndrome d'Estocolm

En el conflicte d'Ucraïna la prioritat no és la religió o la teologia, sinó el poder polític i militar. La religió s'utilitza com a arma ideològica. Per què Rússia va envair Ucraïna? Perquè pot, seria la resposta fulminant. Podem parlar, en casos com aquest, de la síndrome de Caín. De fet, Rússia i Ucraïna són semblants a Caín i Abel. El germà gran lamenta l'enfonsament de l'estructura política anomenada URSS, en la qual la ideologia dominant era el marxisme. Per això, el va substituir per la "Santa Rússia", en què la ideologia és *l'ortodoxisme*, amenaçat per dos perills. El primer d'aquests dos perills és la influència negativa dels no-valors derivats de l'Occident decadent, pel qual l'Església ortodoxa dona suport a la lluita per defensar els valors tradicionalistes. El segon seria la fragmentació o pèrdua total dels territoris canònics de l'Església Russa.

El patriarca Ciril I es va fer involucrar en la preparació de la guerra donant suport a l'ortodòxia nacionalista com a nova ideologia. Derivant així en l'anomenat "etnofilisme" o identificació amb la pròpia ètnia, una heretgia del segle XIX en la qual s'afirma que l'Església es fonamenta, canònicament, no només amb un territori concret, sinó també en la nació que l'habita. La participació del patriarca de Moscou en les activitats de la fundació "Russkiy Mir", constituïda per un decret de Vladimir Putin el 2007 i finançada pel govern, no sorprengué a ningú, a Rússia, ben al contrari. Perquè? Perquè la fundació, segons el seu estatut, coopera estretament amb l'Església Ortodoxa Russa per promoure la llengua i la cultura russes, així com els valors d'identitat russa que s'oposen a la tradició cultural d'Occident. La "Russkiy Mir" es basa en el model soviètic de relacions entre l'Església i l'Estat, en el qual l'Església està subordinada als interessos de l'Estat. El símbol present a la catedral militar de Moscou és molt significatiu i dona la mesura de la síndrome d'Estocolm que pateix el patriarca Ciril I. En el punt on el braç horitzontal d'aquesta creu es troba amb el vertical, hi ha l'estrella vermella típica de l'època de l'URSS. En altres paraules, l'antic perseguidor, és a dir, l'Estat soviètic, desperta en el cristià ortodox perseguit, és a dir, el patriarca Ciril I, sentiments d'atracció irresistible. La víctima s'enamora del seu botxí.

Avui, el successor del perseguidor soviètic és un admirador de l'Església Ortodoxa perseguida. En assenyalar-se com a defensor dels valors cristians, guanya adeptes i conrea relacions econòmiques o polítiques amb els

representants dels fonamentalistes occidentals que utilitzen la religió com a arma ideològica.

Conclusió

S'han de respectar les aspiracions d'Ucraïna a la integritat territorial i a l'autonomia política i religiosa. Tanmateix, la síndrome de Caïn del poder polític de Rússia i la síndrome d'Estocolm del poder religiós moscovita em fan creure que entrarem en una guerra usurària de llarga durada. Rússia va obrir la guerra amb Ucraïna un cop, el 2014, i després el 2022. L'Església Ortodoxa Russa pot fer alguna cosa per aturar la guerra fratricida amb Ucraïna? No ho crec. Crec, però, que hi ha un Déu que pot salvar l'Església Ortodoxa Russa i Rússia. De la mateixa manera que Emmanuel, "Príncep de la pau" i "Déu amb nosaltres", va néixer a Betlem, no a Natzaret, així el Déu que salvarà el poble rus naixerà no a Moscou, sinó a l'exili, si no ha nascut ja. Només ens queda buscar-lo o trobar-lo. L'important és estar-hi preparats!